

ביאורי אגדות – כוכבים ומזלות

ראשי פרקים

1. יוסף מוקיר שבתות
2. שמואל ואבלט
3. אין מזל לישראל

יוסף מוקיר שבתות

בגמרא, בדף קיט. מופיע הסיפור הידוע על יוסף מוקיר שבתות:

יוסף מוקיר שבי, הוה ההוא נכרי בשבבותיה דהוה נפיש נכסיה טובא, אמרי ליה כלדאי: כולהו נכסי, יוסף מוקר שבי אכיל להו. אזל זבנינהו לכולהו נכסי. זבן בהו מרגניתא אותבה בסיינייה. בהדי דקא עבר מברא אפרחיה זיקא שדייה במיא. בלעיה כוורא אסקוה אייתוה אפניא דמעלי שבתא. אמרי: מאן זבין כי השתא, אמרי להו: זילו אמטיוהו לגבי יוסף מוקר שבי דרגיל דזבין. אמטיוה ניהליה, זבניה. קרעיה, אשכח ביה מרגניתא זבניה בתליסר עיליתא דדינרי דדהבא. פגע ביה ההוא סבא אמר מאן דיזיף שבתא פרעיה שבתא.

תרגום:

יוסף מוקיר שבתות, היה נכרי אחד בשכנותו, שנכסיו היו מרובים. אמרו לו הכלדאים (רואים בכוכבים, אסטרונומים): כל הנכסים - יוסף מוקיר שבתות יזכה בהם. הלך ומכר את כל נכסיו, וקנה בהן מרגלית והניחה בכובעו. תוך כדי שהוא עבר על גשר, העיפה הרוח את הכובע למים ובא דג ובלע את המרגלית.

העלוהו (דייגים) והביאוהו לפני כניסת השבת. אמרו: מי קונה כמו עכשיו? (מי קונה בשעה כזאת?)

אמרו להם: לכו הביאוהו אצל יוסף מוקיר שבתות שרגיל לקנות. הביאוהו לפניו, וקנה אותו. קרעו, מצא בה מרגלית, ומכרו תמורת שלושה עשר סלים של דינרי זהב. פגע בו אותו זקן ואמר לו: מי שלווה לשבת - השבת פורעת לו.

יוסף מכונה על פי הגמרא "מוקיר" שבתות. משמעות המילה "יקר" היא כבוד. כבר בשמו של יוסף אנו רואים את המאפיין המייחד אותו - יוסף מכבד את השבת. על פי הסיפור מובן עוד יותר הייחוד של יוסף: יוסף מוכן לקנות דגים גם סמוך לשבת למרות שכבר יש לו דגים. יוסף לא עושה זאת באופן חד פעמי - להיפך - הוא רגיל במעשה זה, ולכן הוא ידוע בין הדייגים כאדם הקונה דגים גם סמוך לשבת.

על מנת להבין את הסיפור בצורה טובה יותר נראה את מבנה הסיפור. בסיפור ישנם שני חלקים שבאמצעם מצוי מרכזו:

- א. האסטרונומים: כל נכסיד יעברו ליוסף.
- ב. הנכרי מוכר את כל נכסיו וקונה מרגלית.
- ג. הנכרי מחביא את המרגלית בכובעו.

ד. גורמי הטבע (רוח, מים ודג) מרחיקים ממנו את המרגלית.

ה. הביאו את הדג בערב שבת, שאלו: מי יקנה? יוסף.

ד. מביאים ליוסף את הדג.

ג. יוסף קונה את הדג ומוצא את המרגלית.

ב. יוסף מוכר את המרגלית וקונה רכוש רב.

א. הזקן: כל מי שלוה לשבת - השבת פורעת לו.

חלק מהקשרים ביו שני החלקים הנם ברורים:

בסעיף ב' של החלק הראשון הנכרי מוכר את נכסיו הרבים וקונה מרגלית ובסעיף ב' של החלק השני יוסף עושה את ההיפך ומוכר את המרגלית עבור נכסים. בסעיף ג' של החלק הראשון הנכרי מחביא את המרגלית ואילו בסעיף ג' של החלק השני יוסף עושה את הפעולה ההפוכה ומוצא אותה. בסעיף ד' אנו רואים את הרחוקת המרגלית מהנכרי לעומת הבאתה ליוסף.

בתקבולת השלישית (ג') קיים קשר עמוק בין שני החלקים. שני המעשים, של הנכרי ושל יוסף אינם הגיוניים. האסטרולוגים באים לנכרי ואומרים לו שכל נכסיו יהיו שייכים ליוסף. לנכרי לכאורה אמורות להיות שתי אופציות: לא להאמין לאסטרולוגים ולהמשיך לחיות את חייו באופן רגיל, או להאמין לאסטרולוגים, ובמצב שכזה, הוא לא אמור לנסות למנוע את הגזירה כי לכאורה נכסיו יהיו שייכים ליוסף בכל מקרה. הנכרי בוחר בדרך ביניים: מצד אחד הוא מאמין לאסטרולוגים אך מצד שני הוא מנסה להילחם בדרך טבעית בדבריהם. זהו מעשה לא הגיוני בעליל. מאידך גיסא, גם יוסף פועל בצורה לא הגיונית לכאורה. למרות שכבר יש לו דגים לשבת הוא מוכן לקנות בכל זאת גם סמוך לשבת דג נוסף.

התקבולת מפנה את תשומת לבנו להשוואה בין מגמת הנכרי למגמתו של יוסף. כאשר האסטרולוגים אומרים לנכרי שנכסיו יעברו ליוסף הוא לא בוחן את הדברים בצורה הגיונית כי כאשר נכסיו עומדים בסכנה, ההיגיון שלו לא עובד. הדבר דומה לחולה סופני. כאשר לאדם יש קרוב העומד למות גם אם יגידו לו שאין כל סיכוי שקרובו יחיה הוא יסכים להשקיע הון רב עבור ניסיונות ההצלה של קרובו. הסיבה לדבר טמונה בכך שכאשר אנשים אוהבים משהו עד מאוד, כאשר יש דבר שיקר וחשוב להם, הם פועלים בצורה לא הגיונית. וזה בדיוק מה שהסיפור מדגיש לנו. גם הנכרי וגם יוסף פועלים מתוך אהבה גדולה. אך השוני ביניהם הוא מהותי. הנכרי פועל מתוך אהבתו הגדולה לממון, ואילו יוסף פועל מתוך אהבתו הגדולה לשבת. בהנגדה זו מלמד אותנו הסיפור מדוע הכסף עובר מהנכרי ליוסף, אך הוא מלמד אותנו דבר נוסף והרבה יותר חשוב: הסיפור מלמד אותנו מהי אהבת השבת. כולם יודעים מהי אהבת הממון, ובאותו אופן שאנשים נוהגים לאהוב ממון, כך אוהב יוסף את השבת.

גזירת הכוכבים

חשיבות השבת היא לא הנושא היחיד בו עוסק הסיפור. הסיפור עוסק גם באסטרולוגיה. כהקדמה לנושא האסטרולוגיה - חשוב להבין שבעולמם של חכמים היחס לכלדאות, לאסטרולוגיה, לגזירת הכוכבים, הוא לא כפי המקובל בימינו. בעולמם של חכמים האסטרולוגיה מקובלת כמדע, ממש כמו הרפואה. אמנם, זהו לא חלק מן העולם האמוני-דתי אך בכל זאת חכמים ייחסו למדע זה אמינות רבה.

מהסיפור עולה בבירור כי חזיונם של האסטרולוגים התקיים אך השאלה החשובה היא: מדוע האסטרולוגים צדקו? הסיפור מציג שתי תשובות אפשריות לתשובה זאת הבאות לדי ביטוי בתקבולת הראשונה (א').

לדעת האסטרולוגים, דבריהם מתגשמים מכיוון שכך נגזר בכוכבים. אך הסבא, בסוף הסיפור, מציג פרשנות הפוכה לדברים. הסבא אומר ליוסף שהסיבה שזכה לנכסיו של הנכרי היא לא בגלל גזירת הכוכבים אלא בגלל שהוא מכבד את השבת.

על פי מבנה הסיפור, מרכז הסיפור הוא בהבאת הדג ליוסף (ה'). ברור ששם מתרחש המפנה בסיפור: מעבר המרגלית מהנכרי ליוסף. אך זהו מרכז הסיפור גם מפני ששם מופיעה השאלה המרכזית: "מי יקנה?" השאלה פה היא בעצם האם הדג יגיע ליוסף? מה שמכריע את הסיפור, מה שמכריע האם האסטרולוגים צדקו או לא, האם הדג יעבור לבסוף לידי, הוא המעשה של יוסף ולא גזירת הכוכבים. אילולא היה קונה יוסף את הדג לא היו מתרחשים דברי האסטרולוגים! ההכרעה בסיפור היא בבחירתו החופשית של יוסף!

אמנם, כפי שכבר הקדמנו ואמרנו - חז"ל לא זלזלו בכוכבים. אך בכל זאת, גם הם סברו שיש חוקיות שהיא חוקיות על, חוקיות העומדת מעל החוקיות של הכוכבים. ישנו יסוד אחד, יסוד מכוון, והוא בחירתו של האדם, העומד מעל הכוכבים. בסופו של דבר, בחירתו של האדם היא המכריעה את הדברים.

כאשר מתגשמת נבואת האסטרולוגים יש לנו נטייה לתלות את הדבר בגזירת הכוכבים. אך הסיפור בא ונותן פרשנות אחרת להתגשמות הנבואה. לפי הסיפור, לא הגזירה היא החותמת את המציאות, אלא המעשה של יוסף, אהבתו את השבת, היא הקובעת כיצד הדברים יתרחשו. הסיפור לא נכנס לשאלה הידועה: האם האסטרולוגיה היא מדע מדויק או לא. לחז"ל יש הרבה כבוד לאסטרולוגיה אך הם רוצים שנדע כי בסופו של דבר, האדם, במעשיו, הוא המכוון את חייו.

שמואל ואבלט

בגמרא (דף קנה): מובא דיון בין רבי חנינא לרבי יוחנן:

איתמר, רבי חנינא אומר: מזל מחכים, מזל מעשיר, ויש מזל לישראל. רבי יוחנן אמר: אין מזל לישראל.

ואזדא רבי יוחנן לטעמיה, דאמר רבי יוחנן: מניין שאין מזל לישראל, שנאמר (ירמיהו י) 'כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה', הם יחתו ולא ישראל.

ואף רב סבר אין מזל לישראל, דאמר רב יהודה אמר רב: מניין שאין מזל לישראל שנאמר (בראשית טו) 'ויוצא אותו החוצה'. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם (בראשית טו) 'בן ביתי יורש אותי'. אמר לו: לאו, (בראשית טו) 'כי אם אשר יצא ממעיך'. אמר לפניו רבש"ע נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר ליה: צא מאיצטגנינות שלך שאין מזל לישראל. מאי דעתך - דקאי צדק במערב מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח.

המשמעות הפשוטה של הביטוי "אין מזל לישראל" היא שמערכת המזלות, האסטרונומיה, איננה תקפה לגבי ישראל. כפי שכבר אמרנו, חז"ל קיבלו את האסטרונומיה כמדע אמין, אך המחלוקת כאן היא האם המדע הזה תקף גם לגבי ישראל. רבי חנינא סובר ש"יש מזל לישראל", שהמזלות תקפים גם לגבי ישראל, ואילו רבי יוחנן סובר ש"אין מזל לישראל", המזלות לא משפיעים על ישראל.

לאחר מכן מביאה הגמרא חכמים רבים הסוברים כרבי יוחנן, ש"אין מזל לישראל" (בלימוד כל השיטות, עיין בשיעור הבא). החכם הראשון ממנו הגמרא מביאה חיזוק הוא רב, המביא מדרש על שיחה בין אברהם לקב"ה. הקב"ה אומר לאברהם שייוולד לו ילד, אך אברהם מתקשה להאמין לכך מכיוון שהוא ראה באיצטגנינות (חיזוי הכוכבים) שאינו ראוי להוליד בן. על כך אומר לו הקב"ה: "צא מאיצטגנינות שלך ש"אין מזל לישראל".

לאחר מכן עוברת הגמרא לשיטתו של שמואל, בה נמקד את דברנו.

ממקורות רבים בחז"ל עולה כי שמואל היה אסטרונום אך יש הסוברים שהוא היה גם אסטרונום. על כל פנים, הוא בוודאי עסק בחקר כוכבי השמים. הגמרא מביאה סיפור על שמואל ואבלט. אבלט הוא אסטרונום נכרי המופיע במספר מקומות בגמרא ובחלק גדול מהמקומות הוא נזכר בשיחות עם שמואל. וכך מסופר בגמרא (קנו):

ומדשמואל נמי אין מזל לישראל.

דשמואל ואבלט הוּו יתבי והוּו קאזלי הנך אינשי לאגמא.

אמר ליה אבלט לשמואל: האי גברא אזיל ולא אתי טריק ליה חיויא ומיית.

אמר ליה שמואל: אי בר ישראל הוא אזיל ואתי.

אדיתבי אזיל ואתי.

קם אבלט, שדיה לטוניה אשכח ביה חיויא דפסיק ושדי בתרתי גובי.

אמר ליה שמואל: מאי עבדת?

אמר ליה: כל יומא הוה מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן.

האידנא הוה איכא חד מינן דלא הוה ליה ריפתא, הוה קא מיכסף.

אמינא להו: אנא קאימנא וארמינא.

כי מטאי לגביה שואי נפשאי כמאן דשקילי מיניה, כי היכי דלא ליכסיף.

אמר ליה : מצוה עבדת.

נפק שמואל ודרש : (משלי י) וצדקה תציל ממות, ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה
תרגום :

משמואל גם למדים שאין מזל לישראל.

ששמואל ואבלט היו יושבים ועברו לידם כמה אנשים שהלכו לאגם.

אמר לו אבלט לשמואל : הגבר הזה הולך אך לא יחזור, יכיש אותו נחש וימות

אמר לו שמואל : אם בן ישראל הוא- ילך ויחזור. בינתיים, הלך וחזר.

קם אבלט, זרק את תרמילו (של האדם) ומצא בו נחש שחתוך ומוטל בשני חצאים.

אמר לו שמואל (לאותו אדם) : מה עשית?

אמר לו : כל יום היינו מניחים לחם ביחד ומחלקים בינינו ואוכלים.

היום היה אחד מאיתנו שלא היה לו לחם להניח, והיה מתבייש.

אמרתי להם : אני אקום ואאסוף את הלחם.

כשהגעתי אליו, עשיתי את עצמי כאילו אני לוקח ממנו כדי שלא יתבייש.

אמר לו (שמואל) : מצווה עשית.

יצא שמואל ודרש : (משלי י) 'וצדקה תציל ממות', ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה
עצמה.

הסיפור מתחיל בויכוח בין שמואל ואבלט. עמדתו של אבלט מייצגת את העמדה האסטרולוגית
הרגילה - מה שנגזר בכוכבים זה מה שצריך להתרחש ולכן אדם זה ימות. שמואל לעומת זאת,
מציג עמדה אחרת. שמואל אומר שמכיוון שאדם זה יהודי, גזירת הכוכבים לא תשפיע עליו והוא
יחיה.

כאשר האדם חוזר, נראה תחילה כאילו שמואל צודק שהרי הוא אמר שהוא יחזור. אך אבלט
מגלה שיש לו נחש בתיק, ואם כך, נראה שגם אבלט צדק במידה מסוימת.
בעצם המחלוקת, "יש מזל לישראל" או "אין מזל לישראל", שניהם טועים. במבחן התוצאה
האדם חי ולכן ברור שאבלט טועה. אך גם שמואל טועה שהרי המזל בכל אופן פעל בצורה חלקית
שהרי יש נחש בתיקו של האדם.

בתחילה שמואל סבר ש"אין מזל לישראל", שהמזלות לא משפיעים על ישראל אך כאשר אבלט
מוציא את הנחש מהתיק שמואל מופתע. שמואל מבין לפתע שהקביעה כי המזלות לא משפיעים
על ישראל איננה נכונה ולכן שמואל הולך ושואל אותו "מה עשית?" שמואל מבין שהאדם לא
הוכש, לא מכיוון ש"אין מזל לישראל", אלא בזכות המעשה הטוב שאותו אדם עשה.
הסיפור מלמד אותנו שאמנם "אין מזל לישראל" אך כלל וכלל לא כפי שהבנו את הדבר
מלכתחילה.

לפי ההבנה המחודשת, כמו שהמזלות תקפים על הגויים כך הם תקפים גם על ישראל, אך בידי
ישראל ישנה היכולת לשנות אותם. על ידי מעשים טובים, יכולים ישראל לשנות את גזירת
המזלות.

נוכל לראות תקבולת בסיפור בין שני חלקים : סיפור המסגרת על שמואל ואבלט, והסיפור הפנימי
על השיח בין שמואל והאדם שלא הוכש.

סיפור המסגרת

1. הוּו קאזלי הנך אינשי לאגמא.
 2. הבעיה: האדם חוזר בשלום (בעיה של אבלט).
 3. הפתרון: קם אבלט, שדיה לטונא,
אשכח בה חיויא.
1. כל יומא הוה מרמינן ריפתא בהדי הדדי.
 2. הבעיה: אדם אחד אין לו אוכל והוא מתבייש.
 3. הפתרון: קאמינא וארמינא כי מטאי לגביה
שואי נפשאי כמאן דשקילי מיניה.

הסיפור הפנימי

אפשר לראות מיד את ההקבלה בין שני הפתרונות (3). אבלט קם כמו אותו האדם (קאמינא). כמו כן, המשמעות של המילים "שדיה" ו"ארמינא" היא אותה המשמעות (לזרוק, להשליך, להטיל). הסיפור משווה בעצם בין שני הפתרונות, של אבלט, ושל היהודי. אבלט פועל בצורה אלימה, הוא מתנפל ומנסה לחשוף מה יש בתרמילו של האיש. האסטרולוגיה מנסה בכל הכח לפרוץ ולגלות את הדברים הנסתרים, ולפעמים פעולה זו מבוצעת בצורה אלימה. האסטרולוג נכנס למקומות שלא נועדו לו, ל"כבשי דרחמנא".

המעשה של היהודי לעומת זאת הוא מעשה הפוך. היהודי מציל את חברו מבושה לא ע"י חשיפת הדברים הנסתרים אלא ע"י הסתרת הדברים הנגלים. מגמת האסטרולוגיה היא להוציא לאור את כל האפשר, לא להשאיר שום דבר נסתר וחסוי. למערכת המצוות היהודית יש מגמה אחרת: להסתיר, וזאת מכיוון שלפעמים מעשה ההסתרה הוא המעשה הנכון.

חז"ל באים ואומרים לנו בסוגיה זו שהם לא כופרים בכוחה של האסטרולוגיה, אך יש חוקיות העומדת ממעל, חוקיות המעשה, שבכוחו לפרוץ את חוקיות המזלות, ודווקא מעשה ההסתרה ולא מעשה החשיפה.

בין המעשה של היהודי ובין הנס שארע לו קיים יחס של מידה כנגד מידה. הנס התרחש באופן מאוד מיוחד, כך שבעל הנס לא מכיר בנסו. אלמלא אבלט קרע ממנו את תרמילו לא היה היהודי מודע כלל לנס שארע לו. אופן זה של הנס עומד ביחס מעניין עם מעשה הצדקה. מה שהפריע לחברו של היהודי לא היה הרעב ללחם אלא הבושה ("הוה קא מיכסף"). לפיכך, מעשהו של היהודי לא הציל אותו מרעב אלא מבושה. כך גם הנס, לא הציל אותו רק מן המוות, אלא גם מן הפחד שהיה יכול להיות לו מהנחש.

האסטרולוגיה הינה מדע דטרמיניסטי האומר כי המציאות נקבעת מראש. אך הדטרמיניזם טוען גם כי ישנם חוקי חברה ותרבות הקבועים מראש. חבורת היהודים האוכלת את הלחם בשותפות, באה להתמודד עם תופעת העוני שהיא חלק מן ההווה החברתית. היא לא משלימה עם כך שמציאות העוני תוביל בהכרח לרעב. קיימת מציאות של עוני, אך החבורה מתמודדת עמה. היהודי המציל את חברו מבושה מנסה להתמודד עם המציאות אפילו יותר מחבריו. הוא מנסה לסתום את הפירצה הכי קטנה, לומר שאפשר להילחם עם גזירת הגורל. לא רק שלא יהיה עוני בין בני אדם, אלא גם שלא תהיה בושה. ודווקא למעשה כזה יש כח לפרוץ את החוקיות הדטרמיניסטית של הכוכבים, כי אדם שכזה ראוי שעבורו תיפרץ חוקיות הכוכבים.

מסקנת הסיפור היא כלל לא לגבי תקפות הכוכבים על ישראל. מסקנת הסיפור היא על הדרך בה אפשר לפרוץ את חוקיות הטבע. הסיפור אומר לנו שאכן יש חוקיות בעולם, חוקי חברה, חוקי תרבות, אך יש אפשרות לפרוץ את החוקיות הזו, ומי שמסוגל להתמודד עם החוקיות הזו, החוקיות של העוני, של הבושה, הוא הראוי שחוקי הטבע ייפרצו גם עבורו.

”צדקה תציל ממות” - זוהי הדרשה החותמת את הסיפור. פסוק זה מלמד אותנו שגם כאשר יש גזירת מוות קיימת דרך להינצל ממנה, ודרך זו היא ע”י הגישה המוסרית שבאה לידי ביטוי בסיפורנו בחסד אותו עושה היהודי עם חברו.

אין מזל לישראל

הסוגיה במסכת שבת (קנה:-קנו). הדנה באסטרולוגיה פותחת במחלוקת בין רבי חנינא לרבי יוחנן:

איתמר, רבי חנינא אומר: מזל מחכים, מזל מעשיר, ויש מזל לישראל. רבי יוחנן אמר: אין מזל לישראל.

ואזדא רבי יוחנן לטעמיה, דאמר רבי יוחנן: מניין שאין מזל לישראל שנאמר (ירמיהו י) 'כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה': הם יחתו ולא ישראל.

לדעת רבי חנינא "יש מזל לישראל" - הכוכבים משפיעים לא רק על הגויים אלא גם על ישראל, ואילו לדעת רבי יוחנן "אין מזל לישראל" - הכוכבים לא משפיעים על ישראל. לאחר מכן מביאה הסוגיה מספר חכמים הסוברים כרבי יוחנן ש"אין מזל לישראל". מכאן מובן, שזוהי הכרעתה של הסוגיה במחלוקת. אך למעשה, הסוגיה אמנם מחזקת את הכיוון של רבי יוחנן אך היא גם מסייגת את דבריו ונותנת פירוש אחר למשפט "אין מזל לישראל". החכם הראשון ממנו מוכיחה הסוגיה ש"אין מזל לישראל" הוא רב:

ואף רב סבר אין מזל לישראל, דאמר רב יהודה אמר רב: מניין שאין מזל לישראל שנאמר (בראשית טו) 'ויוצא אותו החוצה'. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם (בראשית טו) 'בן ביתי יורש אותי'. אמר לו: לאו, (בראשית טו) 'כי אם אשר יצא ממעיד'. אמר לפניו רבש"ע נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר ליה: צא מאיצטגנינות שלך שאין מזל לישראל. מאי דעתך - דקאי צדק במערב מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח" (אם כוכב צדק נמצא במערב, אני יכול להחזירו ולשים אותו במזרח).

לפי המדרש אותו מביא רב, הקב"ה אומר לאברהם שייולד לו בן אך אברהם מתקשה להאמין לכך מכיוון שהוא ראה באיצטגנינות (חיזוי הכוכבים) שאינו ראוי להוליד בן. על כך אומר לו הקב"ה: "צא מאיצטגנינות שלך ש"אין מזל לישראל", שאני יכול להעביר את הכוכבים ממקום למקום.

מדרש זה לא אומר שהאסטרולוגיה לא רלוונטית כלל לגבי ישראל. מהמדרש דווקא עולה שהאסטרולוגיה רלוונטית לגבי ישראל אלא שהקב"ה יכול לשלוט בכוכבים. הקב"ה יכול לשנות את הכוכבים עבור ישראל וזהו הייחוד של ישראל עליו נאמר "אין מזל לישראל". תוך כדי דבריו של הקב"ה ישנו מעבר מהשפה העברית לארמית. מעבר שכזה אמנם איננו יוצא דופן אך הוא ראוי לתשומת לב. בגמרא המקבילה במסכת נדרים (לב). מדרש זה אכן מופיע ללא הסיום בארמית:

'ויוצא אותו החוצה' - אמר לפניו: רבונו של עולם, הסתכלתי במזל שלי ואיני ראוי להוליד בן! אמר לו: צא מאיצטגנינות שלך, אין מזל לישראל.

שני עניינים אלו מלמדים אותנו שהמשפט המסיים את דבריו של הקב"ה הוא בעצם הוספה של בעל הסוגיה שלנו, זהו בעצם פירוש שלו לדבריו של רב. בעל הסוגיה רוצה לחדד לנו שיש השפעה מסוימת של הכוכבים גם על ישראל, בניגוד להבנה הראשונית של רבי יוחנן.

לאחר מכן מביאה הגמרא את החכם השני הסובר ש"אין מזל לישראל", שמואל (ללימוד הסיפור כיחידה פרטית עיין בשיעור הקודם):

ומדשמואל נמי אין מזל לישראל.

דשמואל ואבלט הוו יתבי והוו קאזלי הנך אינשי לאגמא.

אמר ליה אבלט לשמואל: האי גברא אזיל ולא אתי, טריק ליה חיויא ומיית.

אמר ליה שמואל: אי בר ישראל הוא אזיל ואתי.

אדיתבי אזיל ואתי.

קם אבלט, שדיה לטוניה אשכח ביה חיויא דפסיק ושדי בתרתי גובי.

אמר ליה שמואל: מאי עבדת?

אמר ליה: כל יומא הוה מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן.

האידנא הוה איכא חד מינן דלא הוה ליה ריפתא, הוה קא מיכסף.

אמינא להו: אנא קאימנא וארמינא.

כי מטאי לגביה שואי נפשאי כמאן דשקילי מיניה, כי היכי דלא ליכסיף.

אמר ליה: מצוה עבדת.

נפק שמואל ודרש: (משלי ו) וצדקה תציל ממות, ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה.

תרגום:

משמואל גם למדים שאין מזל לישראל.

ששמואל ואבלט היו יושבים ועברו לידם כמה אנשים שהלכו לאגם.

אמר לו אבלט לשמואל: הגבר הזה הולך אך לא יחזור, יכיש אותו נחש וימות

אמר לו שמואל: אם בן ישראל הוא- ילך ויחזור. בינתיים, הלך וחזר.

קם אבלט, זרק את תרמילו (של האדם) ומצא בו נחש שחתוך ומוטל בשני חצאים.

אמר לו שמואל (לאותו אדם): מה עשית?

אמר לו: כל יום היינו שמים לחם ביחד ומחלקים בינינו ואוכלים.

היום היה אחד מאיתנו שלא היה לו לחם לשים, והיה מתבייש.

אמרתי להם: אני אקום ואאסוף את הלחם.

כשהגעתי אליו, עשיתי את עצמי כאילו אני לוקח ממנו כדי שלא יתבייש.

אמר לו (שמואל): מצווה עשית.

יצא שמואל ודרש: (משלי י') וצדקה תציל ממות, ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה

עצמה.

מדבריו של רב למדנו שפירוש המשפט "אין מזל לישראל" הוא שלכוכבים יש שליטה על ישראל אך הקב"ה משנה אותם תמיד לטובת ישראל. בין הבנה זו לבין ההבנה הראשונית של המשפט אין נפקא מינה גדולה. הסיפור על שמואל לוקח אותנו צעד נוסף קדימה בהבנת המשפט. בסיפור זה בעל הסוגיה מראה לנו שהקב"ה לא משנה את גזירת הכוכבים "אוטומטית" עבור ישראל. הקב"ה משנה את הגזירה רק עבור מי שראוי לכך, מי שעושה מעשים טובים. לפיכך, בסיפור זה, כמו בסיפורים הבאים שנראה, נשאלת השאלה "מאי עבדת?" מה עשית? למה שינה הקב"ה את גזירת הכוכבים עבורך? והתשובה היא כמובן "מצווה עבדת", "מצווה עשית".

לאחר מכן מביאה הגמרא עוד שני חיזוקים לכך ש"אין מזל לישראל", מרבי עקיבא ומרב נחמן בר יצחק.

ומדר"ע נמי אין מזל לישראל,

דר"ע הויא ליה ברתא, אמרי ליה כלדאי: ההוא יומא דעיילה לבי גנא טריק לה חיויא ומיתא.

הוה דאיגא אמילתא טובא.

ההוא יומא שקלתה למכבנתא דצתא בגודא איתרמי איתיב בעיניה דחיויא לצפרא כי קא שקלה לה הוה קא סריך ואתי חיויא בתרה אמר לה אבוה מאי עבדת אמרה ליה בפניא אתא עניא קרא אבבא והווי טרידי כולי עלמא בסעודתא וליכא דשמעיה קאימנא שקלתי לריסתנאי דיהבית לי יהבתיה ניהליה אמר לה מצוה עבדת נפק ר"ע ודרש וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה ומדר"נ בר יצחק נמי אין מזל לישראל דאימיה דר"נ בר יצחק אמרי לה כלדאי בריך גנבא הוה לא שבקתיה גלויי רישיה אמרה ליה כסי רישך כי היכי דתיהוו עלך אימתא דשמיא ובעי רחמי לא הוה ידע אמאי קאמרה ליה יומא חד יתיב קא גריס תותי דיקלא נפל גלימא מעילויה רישיה דלי עיניה חזא לדיקלא אלמיה יצריה סליק פסקיה לקיבורא בשיניה.

תרגום:

ומרבי עקיבא גם למדים שאין מזל לישראל,

שרבי עקיבא הייתה לו בת, אמרו לו האסטרוולוגים: באותו היום שהיא תעלה לחופה, יכיש אותה נחש ותמות.

היה דואג על הדבר הרבה.

אותו היום לקחה את הסיכה שלה ונעצה אותה בכותל, ונעצה הסיכה בעינו של נחש. בבוקר, כשלקחה את הסיכה - היה נחש כרוך מסביב לסיכה.

אמר לה אביה: מה עשית?

אמרה לו: בערב החתונה בא עני וביקש צדקה,

והיו טרודים כולם בסעודה, ולא שמעו אותו.

עמדתי, לקחתי את המנה שהבאתי לי ונתתי לפניו.

אמר לה: מצוה עשית!

יצא רבי עקיבא ודרש: 'וצדקה תציל ממות', ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה.

ומרב נחמן בר יצחק גם למדים שאין מזל לישראל,

שאמו של רב נחמן יצחק, אמרו לה האסטרוולוגים: בנך - גנב יהיה.

לא הניחה לו ללכת בגילוי ראש.

אמרה לו: כסה ראשך, כדי שתהיה עליך יראת שמים ובקש רחמים.

לא ידע מדוע אמרה לו זאת,

יום אחד ישב ולמד מתחת לדקל ונפלה הגלימה מעל ראשו,

תלה עיניו, ראה את הדקל ותקפו יצרו,

עלה וחתך את הדקל בשיניו.

הסיפור השלישי אותו מביאה הגמרא הוא על רבי עקיבא, ומכאן שהסדר בו מביא בעל הסוגיה את ההוכחות לכך ש"אין מזל לישראל" איננו סדר כרונולוגי, שהרי אם כן, רבי עקיבא צריך היה להופיע בראש מכיוון שהוא תנא ורב ושמאל הם אמוראים. מכאן גם מובן שיש חשיבות לסדר בה סודרה הסוגיה. כבר ראינו את ההדרגתיות שבין מדרשו של רב לסיפור על שמואל. הסיפורים על רבי עקיבא ועל רב נחמן בר יצחק באים לקחת את העניין צעד אחד קדימה. המשותף לשלושת הסיפורים (שמואל, רבי עקיבא ורב נחמן בר יצחק) הוא שבכולם ישנה דמות מסוימת עליה אומרים האסטרולוגים דבר מסוים, ובכולם ישנה גם דמות אחרת של "פרשן", אדם המנסה להסביר את המתרחש. ההבדלים בין הסיפורים הוא ביחס של ה"פרשנים" לדברי האסטרולוגים. ביחס זה מתבטאת היטב ההדרגתיות שבין הסיפורים: שמואל מתכחש לדברי הכוכבים, רבי עקיבא דואג מן הכוכבים ואמו של רב נחמן בר יצחק כבר ממש מאמינה בכוכבים ולכן היא גם יוצאת למאבק בהם.

הדרגה נוספת בין הסיפורים היא בקביעתם של האסטרולוגים: בסיפור על שמואל קובעים הכוכבים את עיתוי המוות. בסיפור על ר' עקיבא הכוכבים קובעים משהו יותר חשוב: הם מגבילים את בתו של ר' עקיבא מלהתחתן, מגבילים את חייה. זוהי קביעה יותר קשה מאשר בסיפור הראשון מכיוון שהמוות בו עוסק הסיפור הראשון לא משתלט על חייו של האדם אך בסיפור השני הכוכבים קובעים גם שבתו של ר' עקיבא לא תוכל להתחתן. בסיפור על רב נחמן הכוכבים כבר קובעים דבר הרבה יותר חשוב - לא רק את ההתנהלות הפיזית של האדם אלא גם את אופיו המוסרי - את מידותיו. ככל שמתקדמים הסיפורים, יש יותר הגבלה על בחירתו החופשית של האדם. בסיפור האחרון הכיוון הדטרמיניסטי מגיע לשיא: איזו משמעות יש לחיים של אדם, כאשר נקבע מראש האם יהיה צדיק או רשע?

אמירה כי הכוכבים יכולים לקבוע את אופיו המוסרי של האדם מתנגשת בצורה חזיתית עם עיקרון הבחירה החופשית שהרי "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג:). בעל הסוגיה בעצם אומר לנו כי כמו שטעינו בהבנת המשפט "אין מזל לישראל", כך אנו טועים גם בהבנת המשפט "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". המשמעות של "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" איננה שאדם נולד לתוך דף חלק. אנו נוהגים לחשוב שהאדם נולד במצב סטרילי, והוא יכול לבחור את דרכו. בעל הסוגיה בא ואומר שאדם יכול להיוולד עם נטיות להיות צדיק או רשע, גאוותן או עניו. אך כל הרכב נפשי עמו אדם נולד, ניתן לשינוי, באמצעות בחירתו של האדם. והראיה היא מהסיפור על רב נחמן בר יצחק. לפי הכוכבים, רב נחמן בר יצחק היה אמור להיות גנב, אך הוא הצליח לפרוץ את הגזירה ולהפוך להיות חכם גדול. הרמב"ם בהתייחסותו לבחירה החופשית, בתחילת הפרק השמיני בהקדמה לפרקי אבות, אומר את אותם הדברים בדיוק:

אי אפשר שייוולד האדם, מתחילת עניינו בטבע, לא בעל יתרון ולא בעל חסרון; כמו שאי אפשר שייוולד האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות המעשיות. אבל אפשר שייוולד בטבע מוכן למעלה או לפחיתות, באופן שיהיו מעשים הללו קלים לו יותר ממעשים אחרים, משל לזה: אדם שמזגו נוטה יותר אל היובש, ועצם מוחו זך, והרטיבות מעטה בו, הרי שייקל לו לזכור ולהבין העניינים יותר מאיש בלגמי, שהרטיבות במוחו רבה. אבל אם יעזבו את המוכן במזגו למעלה זו, ולא ילמדוהו כל עיקר, ולא יעוררו שום כוח בו - סופו

שישאר בער. וכן אם ילמדו וישכילו אדם שהוא גס מטבעו, רב הרטיבות - סופו שידע ויבין, אבל בקושי ובטורח.

הרמב"ם כמובן לא מאמין באסטרולוגיה ולכן הוא לא מדבר במושגים שלה, אך בכל זאת הוא אומר שיש דטרמיניזם מסוים, שקיימת קביעה מסוימת בנפשו של האדם שלא נקבעת על ידו. אדם באמת נולד עם נטייה לתכונה מסוימת, יש אנשים שמטבעם הם נוטים לענווה ויש כאלה שמטבעם הם דווקא נוטים לגאווה. אבל העיקרון הברור הוא שכולם יכולים להתגבר על תכונתם הטבעית.

על מנת לחדד את הבנת הדברים נראה את המבנה בסיפור על רב נחמן בר יצחק:

א. אמרו לה האסטרולוגים: בנך יהיה גנב.

ב. לא הניחה לו לגלות את ראשו.

ג. אמרה לו: התפלל

ד. לא היה יודע למה אמרה לו

ג. ישב ולמד תורה

ב. נפלה הגלימה מעל ראשו

א. מעשה הגניבה

משפט המפתח בסיפור הוא שרב נחמן לא הבין מדוע אמו נתנה לו את ההוראות המוזרות. לכאורה, כלל לא מובן מהי חשיבותו של המשפט. מדוע צריך לספר לנו שרב נחמן לא הבין את ההוראות שנתנה לו אמו? אם נשים לב נראה שגם בסיפורים הקודמים הגיבור עליו נגזרה גזירת הכוכבים כלל לא היה מודע לכך שנגזרה עליו גזירה! פעם זה בתו של ר' עקיבא ופעם אחרת זהו היהודי ההולך לנהר. הסיבה לכך היא שבמבנה הנפש האנושי טבועה העובדה שכאשר האדם יודע את גזירת הכוכבים הוא מסונדל, הוא לא מסוגל להתמודד. ידיעת גזירת הכוכבים מונעת את האדם מלפעול. כדי לפרוץ את הכוכבים נדרש איזשהו עיוורון מראיית הכוחות הנעלמים הקיימים.